

УДК 342.7 : 341
343.61 : 341
Изворни научни рад
Предато: децембар 2004.
BIBLID: 0550-2179, 38 (2004) 2:1: p. 461-483

Др Сања Бајић, доцент
Правног факултета у Новом Саду

ПРАВО НА ЖИВОТ: ПИТАЊА И ОДГОВОРИ МЕЂУНАРОДНОГ ПРАВА

Не дају правила значење животу,
већ живот правилима.

Пирандело, *Правила игре*
(Pirandello, Rules of the Game)

Сажетак: *Право на живот, као основно и неоопуђиво право, нормирано је низом међународних инструмената. Аутор испитује различита нормативна решења и праксу међународних тела да би утврдила какве обавезе има држава у односу на ово право, као и у којим ситуацијама ће међународна тела применити предвиђене гаранције заштите права на живот.*

Кључне речи: *људска права, право на живот, лишење живота, употреба силе, дужности заштите живота, дужности спровођења испраге.*

У било којој класификацији људских права, право на живот ће увек имати посебно признати значај. То природно проистиче из његовог објекта заштите, тако да право на живот представља основно и фундментално право прве генерације грађанских права које је претпоставка остварењу других права. Право на живот се често одређује као природно, урођено и неотуђиво право сваког појединца.

Циљ овог рада није испитивање настанка и порекла овог права, с обзиром да ако то већ и није довољно јасно само по себи, сигурно је већ довољно обрађено у литератури. Циљ је идентификација околности у којима може доћи до примене гаранција предвиђених овим правом. Наиме, развој система заштите људских права, правила о одговорности државе и промена околности савременог живота, на индивидуалном и глобалном плану, може у великој мери променити традиционалне претпоставке права на живот. Ми на овом месту желимо да преиспитамо већ признате околности у којима долази до примене гаранција овог права и облике одговорности држава, као и да их илуструјемо примерима из праксе међународних тела. Такође, циљ је да проверимо зашто у одређеним околностима не долази до примене ових гаранција, када је јасно да је и њима угрожено право на живот.

Управо из ових разлога рад ћемо започети прегледом основних извора којима се нормира и штити право на живот, затим ћемо понудити преглед врста одговорности државе, издвојити поједине околности и понудити оне које још нису нашле места у јуриспруденцији различитих судских и квазисудских тела.

Извори

Општа декларација о људским правима из 1948. године у чл. 3. дефинише право на живот на општи начин гарантујући сваком право на живот, слободу и безбедност личности.¹ Слично је формулисана и заштита права на живот у Америчкој декларацији о људским правима из 1948. године² и Афричкој повељи о правима човека и народа из 1980. године.³ Осим што је људски живот посебан објект заштите, и што се захваљујући декларацијама може сматрати обичајним правним правилом, текстови ових одредаба не говоре много о

¹ „Свако има право на живот, слободу и безбедност личности” чл. 3. Опште декларације о људским правима из 1948. године (*Universal Declaration of Human Rights*, усвојена 10. децембра 1948. године у форми резолуције Генералне скупштине Уједињених нација, G.A. Res. 217A (III), UN Doc. A/810, 71, 1948).

² „Свако људско биће има право на живот, слободу и безбедност личности.” чл. 1. Америчке декларације о људским правима и дужностима из 1948. године. (*American Declaration of the Rights and Duties of Man*, потписана 2. маја 1948. године, Организација америчких држава, ОЕА/Сер.Л/В/11.71, 17.

³ „Људско биће је неповредиво. Свако има право на поштовање живота и неповредивост личности. Нико не може бити арбитрерно лишен живота.” чл. 4. Афричке повеље о правима човека и народа из 1981. године (*Charter on Human and Peoples' Rights*, усвојена 27. јуна 1981. године, ступила на снагу 21. октобра 1986. године унутар Организације афричког јединства, O.A.U. Doc. CAB/LEG/67/3 Rev. 5.

природи објекта заштите и обавезама државе у том погледу. Нешто је јаснија и прецизнија одредба Међународног пакта о грађанским и политичким правима и слободама из 1966. године⁴ и Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода из 1950. године.⁵

Међународни пакт о грађанским и политичким правима и слободама

Члан 6

1. Право на живот је неодвојиво од човекове личности. Ово право мора бити законом заштићено. Нико не може да буде произвољно лишен живота.
2. У земљама где смртна казна није укинута, смртна пресуда се може изрећи само за најтеже злочине, сходно законодавству на снази у часу када је дело почињено и не може да буде у супротности са одредбама овог пакта ни са Конвенцијом о спречавању и кажњавању злочина геноцида. Ова казна се може применити само на осову правноснажне пресуде коју је донео надлежни суд.
3. Када лишење живота представља злочин геноцида, подразумева се да ниједна одредба овог члана не овлашћује државу чланицу овог пакта да одступи на било који начин од било које обавезе преузете на основу одредаба Конвенције о спречавању и кажњавању злочина геноцида.

* * *

Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода

Члан 2

1. Право на живот сваке особе заштићено је законом. Нико не може бити намерно лишен живота, осим приликом извршења пресуде суда ко-

⁴ *International Covenant on Civil and Political Rights*, усвојена 16. децембра 1966. године у форми резолуције Генералне скупштине UN (G.A. Res. 2200A (XXI), UN Doc. A/6316 (1966), 999 UNTS 171), ступила на снагу 23. марта 1976. године. Тренутно има 144 држава чланица међу којима је и Државна заједница Србија и Црна Гора (Сл. лист СФРЈ, бр. 7/1971).

Уз Међународни пакт постоје и два додатна протокола, први којим се обезбеђује надлежност Комитета за људска права да расправља о индивидуалним представкама, и други, којим се забрањује смртна казна. Државна заједница Србија и Црна Гора је чланица оба протокола. Закон о потврђивању Факултативног протокола уз Међународни пакт о грађанским и политичким правима, Сл. лист СРЈ Међународни уговори, бр. 4/2001; Закон о потврђивању Другог факултативног протокола уз Међународни пакт о грађанским и политичким правима који има за циљ укидање смртне казне, Сл. лист СРЈ Међународни уговори, бр. 4/2001.

⁵ *European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*, потписана 4. новембра 1950. у оквиру Савета Европе, ступила на снагу 3. септембра 1953. (ETS no. 5, 213 UNTS 221). Државна заједница Србија и Црна Гора је чланица ове Конвенције (Сл. лист СЦГ Међународни уговори, бр. 13/2003).

- јом је осуђен за кривично дело за које је ова казна предвиђена законом.
2. Лишење живота се не сматра противним овом члану ако проистекне из употребе силе која је апсолутно нужна:
    - а) ради одбране неког лица од незаконитог насиља;
    - б) да би се извршило законито хапшење или спречило бекство лица законито лишеног слободе;
    - ц) приликом законитих мера које се предузимају у циљу сузбијања нереда или побуне.

Обавезе држава у погледу заштите права на живот

Заштита људских права подразумева прилично једноставну поделу права и обавеза: права, привилегије и овлашћења припадају појединцу, док је носилац обавеза држава или нека друга јавна власт. Класификација је нешто сложенија када је реч о врстама обавеза које државе могу имати. Овде можемо укључити различите класификације обавеза држава и, сходно томе, врста одговорности државе које из тога могу проистећи: обавезе циља и средства, обавезе негативног и позитивног карактера, обавезе апсолутног и релативног карактера, когентне и диспозитивне обавезе и сл.

1. Позитивне и негативне обавезе држава: право на живот

Обавезе негативног карактера означавају дужност државе да се уздржи од одређеног чињења или мешања и на тај начин, пасивним понашањем, остави слободу појединцу да поступа на одређени начин или да на тај начин очува заштићени објекат. Обавезе позитивног карактера означавају дужност државе да поступи на одређени начин, да предузме конкретне радње, чиме се држави нужно намеће много већи терет. У контексту заштите људских права ова класификација је видљива у стандардним терминима који се срећу у међународним уговорима о заштити људских права. То су термини „*respect*” (поштовати) и „*ensure*” (обезбедити), где се првим нормира обавеза негативног карактера док се другим означава обавеза позитивног карактера. Међународни пакт о грађанским и политичким правима тако у чл. 2. предвиђа да ће свака држава уговорница „поштовати и обезбедити сваком лицу на својој територији или под својом надлежношћу права предвиђена овим Пактом.” Какав је садржај позитивних и негативних обавеза зависиће од конкретног права.

У случају права на живот потребно је имати на уму предмет заштите. Негативна обавеза државе означава дужност државе да спречи самовољно и арбитрерно лишење живота од стране државних органа. Позитивне мере означавају обавезу државе да инкриминише лишење живота, да предузме мере којима се спречава самовољно лишење живота од стране других лица, да спроведе истрагу и казни починиоце кривичног дела убиства, и слично. Поједини

аутори, попут Рамхарана (*Ramcharan*), сматрају да позитивне обавезе држава укључују и мере ради спречавања морталитета код деце, приступ материјалним ресурсима потребним за живот, заштиту животне средине, контролу заразних болести и предузимање мера за обезбеђење мира.⁶ Очигледно је да овај аутор заступа много шири концепт позитивних обавеза него што је то случај у пракси.

2. Апсолутна и релативна права и слободе: право на живот

Права и слободе се деле на апсолутна и релативна на основу тога да ли је могуће вршити ограничења и стварати изузетке за њихово уживање. Ако то није допуштено, такво право ће бити апсолутно, јер апсолутно искључује било какву ограничавајућу интервенцију државе. Логична претпоставка била би да право на живот припада кругу најзаштићенијих права, дакле кругу апсолутних права попут забране мучења или забране ропства. Међутим, то није случај. Иако право на живот представља основно, фундаментално и природно право, ограничења ипак постоје. Та ограничења се огледају у нормираним изузецима који се имају рестриктивно тумачити. Такође, основна гаранција говори о забрани „арбитрерног” и „противправног” лишења живота што говори о могућности не-арбитрерног односно правног лишења живота.

Анализом међународних инструмената Бојл (*Boyle*) наводи изузетке у којима је лишење живота допуштено: смртна казна, самоодбрана, убиство приликом законитог хапшења или ради спречавања бекства, спречавање извршења кривичног дела, приликом спречавања нереда.⁷ Тако се можда ствара парадокс, с обзиром да је допуштено лишити неко лице живота ради спасавања другог живота, али није допуштено никог подвргнути тортури да би се други живот спасио.

Ипак, иако не припада категорији апсолутно заштићених права, друга ограничења, осим оних предвиђених у експлицитно нормираним изузецима, нису допуштена. Дакле, није могуће ограничити право на живот ради обезбеђења националне безбедности, јавног морала, здравља, општег интереса и слично.

3. Когентне и диспозитивне норме међународног права: право на живот

Норме међународног права, па самим тим и норме о заштити људских права, могу се поделити на когентне и диспозитивне. Когентне, или императивне, су оне које је целокупна међународна заједница прихватила као норме од

⁶ B.G. Ramcharan, „*The Concept and Dimensions of the Right to Life*”, у: *The Right to Life in International Law* (ur. B.G. Ramcharan), Martinus Nijhoff Publishers, Hague, 1985, str. 17.

⁷ C.K. Boyle, „*The Concept of Arbitrary Deprivation of Life*”, у: *The Right to Life in International Law* (ur. B.G. Ramcharan), Martinus Nijhoff Publishers, Hague, 1985, str. 229.

којих нису допуштена никаква одступања,⁸ док су диспозитивне норме оне које субјекти међународног права стварају и мењају у складу са својим интересима.

Пошто право на живот, како је то наведено у претходном одељку, не представља апсолутно право, питање је да ли је оно императивно правило међународног права? Могло би се тврдити да, захваљујући начину на који су конципирани изузеци,⁹ право на живот представља део међународног когентног права и да од тако одређене садржине нису дозвољена одступања. Такође, поједини видови заштите права на живот су несумњиво део *jus cogens*-а, као што је то забрана геноцида.

4. Обавезе државе код заштите права на живот према њиховој садржини

а) Забрана арбитрерног и самовољног лишења живота

Реч је о негативној обавези државе. Њено кршење ће увек постојати у случајевима геноцида, егзекуција без претходно спроведеног судског поступка, смрти која је наступила као последица тортуре или нехуманог поступања, смрти која је последица непотребне или непропорционалне употребе силе од стране државних органа.

Реч је о основној забрани која се односи на директну умешаност државе у кршење права на живот. Државним органима је забрањено да било кога лише живота непосредном акцијом. Противправним лишењем живота употребом силе неће се сматрати оне ситуације које су рестриктивно предвиђене одговарајућим одредбама, попут самоодбране, законитог хапшења, спречавања бекства лица законито лишеног слободе и приликом примене законитих мера које се предузимају у циљу сузбијања нереда или побуна, или примене смртне казне у оним правним системима у којима је то дозвољено. Другим речима, уколико је смрт последица деловања државних органа, постојаће претпоставка одговорности државе која се може одбранити само уколико се њено деловање може подвести под неки од изузетака. Такви изузеци су додатно подвргнути испитивању, јер је потребно доказати законитост рада државних органа и пропорционалну и нужну употребу силе:

⁸ Опште прихваћена дефиниција когентних норми међународног права је она предвиђена чл. 53. Бечке конвенције о праву уговора из 1969. године: „За сврхе ове конвенције императивна норма општег међународног права је норма коју је прихватила и признала целокупна међународна заједница држава као норму од које никакво одступање није допуштено и која се може изменити само новом нормом општег међународног права истог карактера.” Сл. лист СФРЈ Међународни уговори и други споразуми, бр. 30/1972.

⁹ Право на живот не може бити ограничено ни у време ванредних прилика, јер припада категорији права и слобода која не могу бити дерогирана (*non-derogable rights*). Тако, на пример, чл. 15. Европске конвенције о људским правима, који дозвољава државама чланицама да ограниче права и слободе у ванредним приликама, ту могућност искључује у погледу права на живот, забране тортуре, забране ропства и начела легалитета.

„У овом случају, у којем је седам лица изгубило живот услед намерно спроведене акције полиције, јасно је да је лишење живота последица намере. Шта више, полиција је отворила ватру без претходног упозорења жртвама, као што им није омогућила да се предају полицијској патроли, нити им је назначила зашто се ту налазе, какве су им намере, нити било какво слично објашњење. Не постоје докази који могу оправдати овакву акцију полиције. Не постоје докази који би показали да је било реч о хапшењу или спречавању бекства осумњиченог лица. Акција полиције која је за последицу имала убиство Марије Фани Суарекс де Гереро није била у складу са прописима о употреби силе у оваквим случајевима.”¹⁰

Пресуда Европског суда у случају *McCann v. United Kingdom*¹¹ је дефинисала стандарде, предвиђене чл. 2. Конвенције, за поступање полиције приликом употребе оружја и силе у оперативним акцијама.¹² Припадници службе безбедности Велике Британије су ликвидирали чланове организације ИРА који су наводно намеравали да изврше напад бомбом-аутомобилом на Гибралтару. Суд је нашао да британске власти нису планирале и водиле антитерористичку операцију тако да прибегавање убитачној сили буде сведено на најмању могућу меру. Упутства која су добили војници су изнудила употребу силе, иако усмрћена лица нису била наоружана: упутство је било да су терористи вероватно наоружани, да ће највероватније детонирати бомбу ако буду били заустављени или ако наиђу на отпор. Претпоставке су биле погрешне и Суд је закључио да полиција није имала онај степен опрезности при употреби ватреног оружја која се у демократском друштву очекује од припадника полиције, чак и када се супротстављају опасним терористима. У том смислу је Суд утврдио одговорност Велике Британије за кршење чл. 2. Европске конвенције.

У случају *Накова против Бугарске (Nachova v. Bulgaria)*¹³ Европски суд је установио одговорност Бугарске управо по истом овом основу. Двојицу млађих пунолетника убио је војни полицајац приликом хапшења, иако није било доказа да код себе имају оружје. Суд је нашао да у датим околностима није била оправдана употреба убојитог ватреног оружја ради хапшења лица за које се зна да не представљају претњу. Пошто употреба оружја није била „апсолутно неопходна”, самим тим је забрањена чл. 2. Конвенције. Иако су касније власти спровеле истрагу, она није испунила стандарде кривичне истраге у случајевима лишења живота, тако да није могла отклонити одговорност тужене државе.

¹⁰ *Guerrero v. Columbia*, Human Rights Committee, Report 1982, стр. 146.

¹¹ *McCann v. United Kingdom*, Европски суд за људска права, пресуда од 27. септембра 1995.

¹² М. Пауновић, „Право на живот пракса органа Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода”, *Јуџословенска ревија за међународно право*, бр. 3/1998, стр. 67-76.

¹³ *Nachova v. Bulgaria*, Европски суд за људска права, пресуда од 26. фебруара 2004. године.

б) Обавеза заштите живота

Реч је о двострукој обавези позитивног карактера. Прво, држава је дужна да живот заштити законом. Друго, дужна је да предузме мере ради физичке заштите потенцијално угрожених живота.

Одредбе о заштити права на живот експлицитно предвиђају да ће ово право бити заштићено законом. Иако је ово право нормирано међународним уговорима, државе су дужне да донесу посебне прописе којима ће операционализовати његову заштиту. Доношење таквих закона јесте позитивна обавеза средства сваке државе уговорнице без обзира на обележја националног система у погледу односа међународног и унутрашњег права, односно без обзира да ли међународни уговори имају непосредно дејство у унутрашњем правном поретку. Иако се у појединим земљама посебним законом инкорпорира међународни уговор у унутрашњи правни систем, није реч о истој врсти унутрашњих прописа. Међународни поредак се у овом случају супстанцијално ослања на унутрашњи од којег се очекује да додатним прописима имплементира међународну обавезу. Основ одговорности државе, дакле, може бити непостојање таквих прописа, или кршење сопствених прописа о заштити права на живот.

Унутрашњи прописи о заштити права на живот морају бити у складу са међународним стандардима. Према мишљењу Ределбаха (*Redelbach*), ти стандарди су следећи: 1) законом се могу предвидети ограничења права на живот која су као таква већ предвиђена међународним инструментом; 2) јасно дефинисање стандарда и ограничења унутрашњим правним прописима; 3) јасно прописане одредбе о обавези спровођења истраге и кривичног гоњења; 4) унутрашња правна средства која стоје на располагању оштећеним лицима и породицама, у различитим врстама поступака и различитим правним областима.¹⁴

Обавеза заштите путем закона постоји и да би се на одговарајући начин остварила забрана „намерног” односно „арбитрерног” лишења живота. Претпоставља се да су арбитражност, произвољност и самовоља искључени ако је ово право додатно заштићено прецизним законским одредбама.¹⁵

Други вид обавезе заштите живота је обезбеђење физичког интегритета појединаца, без обзира да ли је реч о поступању лица у приватном или службеном својству. Уколико околности указују да би лицу могао бити угрожен живот, држава је дужна да му пружи заштиту. Питање је какве су то околности које сасвим извесно упућују на угроженост физичког интегритета у мери која ствара обавезу, а самим тим и одговорност државе да заштити право на живот.

¹⁴ A. Redelbach, „Protection of the Right to Life by Law and by Other Means”, у: *The Right to Life in International Law* (ur. B.G. Ramcharan), Martinus Nijhoff Publishers, Hague, 1985, стр. 204.

¹⁵ Можда је на овом месту потребно напоменути да се у Европској конвенцији за заштиту људских права и основних слобода „закон” помиње у различитим контекстима. Док се у чл. 2. закон помиње као додатно средство заштите права, у чл. 8-11 закон је средство којим се права могу ограничити под одређеним условима. Пошто се право на живот може пре сматрати апсолутним правом него релативним, самим тим измиче могућности ограничавања или искључивања овог права ван рестриктивно тумачених изузетака предвиђених самом Конвенцијом.

Анализирајући јуриспруденцију Европског суда за људска права, Моубреј (*Mowbray*) закључује да чл. 2. намеће обавезу државама да, између осталог, „предузме одговарајуће оперативне мере заштите када постоји ‘стварна и непосредна’ опасност по живот конкретног појединца услед извесности чињења кривичног дела од стране другог лица.”¹⁶

Европски суд за људска права је у више наврата разматрао околности под којима тужену државу може прогласити одговорном за кршење члана 2. због пропуста да обезбеди физичку заштиту појединцу. Суд ће то учинити у изузетним случајевима тек уколико су околности екстремне и несумњиво упућују на грубе пропусте у раду државних органа. То је управо било у случају *Mahmut Kaya v. Turkey*.¹⁷ Брат подносиоца представке, Хасан Каја, био је лекар који је радио у југоисточном делу Турске. Током божићних празника 1992. године Хасан је рекао да се плаши да је његов живот у опасности и да верује да је под тајним полицијским надзором. У фебруару 1993. године Хасан и његов пријатељ адвокат су позвани да би пружили медицинску помоћ рањеном представнику ПКК. Након тога се нико од њих двојице није вратио кући. Шест дана касније пронађена су њихова тела на 130 км од куће. Оба лица су била усмрћена хицем у главу док су им руке биле везане. Хасанов брат је тужио Турску због кршења чл. 2. услед пропуста да физички заштите његовог брата и пропуста да спроведу савесну истрагу. Суд је прогласио Турску одговорном због кршења права на живот јер је пропустила да заштити Хасана Кају, уз следеће образложење:

„У овом случају Суд не може са сигурношћу да утврди да ли је неко од државних службеника непосредно умешан у убиство. Ипак, чињенице несумњиво указују да починиоци овог убиства су били познати властима. Суд овде упућује на чињеницу да су Метина Кана и Хасана Кају киднапери одвезли 130 km од куће пролазећи том приликом кроз више службених контрола. У истражним списима постоји доказ да је један од осумњичених терориста виђен са жандармима у Петреку. (...) Питање пред Судом је да ли околности случаја указују на то да су власти пропустили да изврше позитивну обавезу заштите Хасана Каје од ризика који су претили његовом животу.

Према неким индицијама полиција је сумњала да помаже рањеним припадницима ПКК. Влада је тврдила да је Хасан Каја био изложен ризику као било које друго лице или лекар у југоисточној Турској. Ипак, у том периоду се десио велики број убистава код којих починиоци нису пронађени, али за које се сумња да су последица „контрагерилских елемената”. (...)

Тужена држава оспорава могућност пружања било какве ефикасне заштите од напада на овом подручју. За Суд овај аргумент није уверљив. Читав низ превентивних мера је био на располагању снагама безбедности у односу на сопствене јединице али и јединице група која наводно делују под њиховом контролом. Тужена држава није поднела никакве доказе о мерама вођења истраге о

¹⁶ A. Mowbray, *Cases and Materials on the European Convention on Human Rights*, Butterworths, London, 2001, стр. 62.

¹⁷ *Mahmut Kaya v. Turkey*, Пресуда Европског суда за људска права од 28. марта 2000.

контрагерилским групама и умешаности државних органа у политичка убиства у периоду пре објављивања *Susurluk* извештаја,¹⁸ са доказима предузимања превентивних мера.

Суд стога налази да околности овог случаја показују да су власти пропустиле да предузму одговарајуће мере које су им биле на располагању како би спречиле и отклониле стварну и непосредну опасност по живот Хасана Каје. Стога, у овом случају постоји кршење чл. 2. Конвенције.¹⁹

Суд је, дакле, утврдио да су околности (постојање великог броја парамилитарних антигерилских група и велики број убиства) биле такве да су створиле обавезу за државне органе да конкретним лицима пруже заштиту. Сумња, коју је донекле изразио и сам Суд, односила се на много непосредније учешће државних органа. Суд није имао доказе којима би се овакви захтеви поткрепили.

Овакви случајеви су ретки у пракси Европског суда. Суд је чешће ослобађао државе од одговорности за пропусте у заштити физичког интегритета лица: Држава нема обавезу да обезбеди сваком телохранитеља²⁰ нити ова обавеза представља позитивну обавезу државе да искључи све могуће облике насиља.

У случају *Osman v. United Kingdom*,²¹ подносиоци представке су били госпођа Осман и њен син Ахмет који су тврдили да су власти Велике Британије пропустиле да пруже заштиту г. Осману и тако спрече убиство које се могло, према наводима тужилаца, предвидети због претњи које је г. Осман добијао. Наиме, током 1986. године управа школе коју је похађао Ахмет Осман приметила је заинтересованост и везаност једног од наставника за четрнаестогодишњег ученика. Управа га је упутила да потражи психијатријску помоћ. Полиција је била о свему обавештена, али није реаговала нашавши да овај проблем треба да реши школа сама, нарочито зато што нема елемената кривичног дела. У априлу 1987. године наставник је променио име у Пол Ахмет Јилдирим Осман. Школска управа је обавестила полицију да је промена имена у вези са једним другим учеником којем је овај наставник предавао у другој школи. Школски лекар је предложио да наставник настави да предаје у истој школи, али да редовно иде на психотерапију. У међувремену десило се неколико напада на кућу и аутомобил подносилаца представке. У јуну 1987. године наставник је проглашен неподобним за даљу наставу и упућен је на боловање. Напади на имовину апликаната су се наставили годину дана. Почетком наредне године наставник је у кући Османових усмртио оца и озбиљно ранио малолетног Ахмета. Након тога је убио заменика директора школе и његовог сина у њиховом

¹⁸ Независни извештај подпредседника Инспектората при кабинету премијера Турске о стању у југоисточној Турској и умешаности државних службеника у политичка убиства.

¹⁹ Пресуда *Mahmut Kaya v. Turkey*, Европски суд за људска права, пресуда од 28. марта 2000. године, параграфи 87-89, 100-101.

²⁰ *W v. United Kingdom*, представка бр. 9348/81, одлука од 28. фебруара 1983. (наведено према: М. Пауновић, нав. дело, стр. 69).

²¹ *Osman v. United Kingdom*, Европски суд за људска права, Пресуда од 28. октобра 1998. године.

дому. Убрзо је ухапшен и у судском поступку му је изречена мера безбедности обавезног психијатријског лечења у установи.

Подносиоци представке су сматрали да је полиција пропустила да заштити Османове и тиме прекршила право на живот. Европски суд се није сложио:

„Опште је прихваћено правило да обавеза државе да заштити право на живот превазилази примарну обавезу заштите права на живот путем казних прописа заједно са одговарајућом применом тих прописа о спречавању, отклањању и кажњавању за кршење таквих прописа. У том смислу, опште је прихваћено да чл. 2. Конвенције значи, у тачно одређеним околностима, позитивну обавезу државе да предузме превентивне оперативне мере ради заштите појединца чији живот је у опасности због извесности кривичног дела.

Суд има у виду све тешкоће полицијског рада у савременом друштву, непредвидљивост људског понашања и приоритете оперативног рада. Због тога, ова се обавеза треба тумачити тако да не поставља немогуће захтеве државним властима. Зато није свака наведена и пријављена опасност по живот таква да, према Конвенцији, нужно намеће државним органима обавезу да предузму оперативне мере. (...). Када постоји тврдња да је до повреде права на живот дошло као у околностима овог случаја, у вези са обавезом државе да спречи кривична дела против личне безбедности, мора се утврдити да ли су власти знале или морале знати да је живот конкретног лица изложен стварној и непосредној опасности од могућег кривичног дела трећег лица, као и да су власти пропустиле да предузму мере у оквиру своје надлежности, за које се може претпоставити да су могле такву опасност отклонити. (...) Суд је мишљења да су тужиоци пропустили да докажу конкретан пропуст због којег је дошло до трагичног инцидента, односно догађај на основу којег је полиција знала или морала знати да су животи чланова породице Осман у стварној и непосредној опасности. (...). Суд зато закључује да у овом случају није дошло до кршења чл. 2. Конвенције.”²²

в) Обавеза спровођења истраге у случајевима убиства и другим околностима лишења живота

Обавеза спровођења истраге у случајевима убиства и сличним околностима лишења живота није експлицитно предвиђена текстовима међународних уговора. Реч је о обавези која је установљена праксом међународних тела и која посебно наглашава укљученост државе у заштиту људских права. Дакле, иако држава није непосредно одговорна за противправно лишење живота, таква одговорност ће постојати уколико се не спроведе одговарајућа истрага ради испитивања узрока и евентуалног кажњавања одговорних лица, без обзира да ли су они наступали у приватном или службеном својству.²³

²² *Osman v. United Kingdom*, Европски суд за људска права, Пресуда од 28. октобра 1998. године, пара. 115-116, 121.

²³ A. Mowbray, „*Duties of Investigation Under the European Convention on Human Rights*”, *International and Comparative Law Yearly*, 51/2002, стр. 438.

У односу на друге врсте обавеза држава, реч је о обавези релативно новијег датума, што ћемо потврдити праксом Европског суда за заштиту људских права. Ова изведена обавеза државе из права на живот је први пут дефинисана у случају *McCann v. United Kingdom*.²⁴ Суд је утврдио да власти Велике Британије, поред пропуста у извођењу антитерористичке акције, нису спровеле одговарајућу истрагу да би расветлиле чињенице случаја и утврдиле одговорна лица. Суд је нашао да „мора постојати ефикасна службена истрага у случајевима смрти која је последица употребе силе од стране, *inter alios*, државних службеника.”²⁵ У случају *Ergi v. Turkey*²⁶ Суд је утврдио одговорност Турске за кршење права на живот због начина спровођења антитерористичке акције и пропуста спровођења истраге, али је мишљење Суда вредно помена:

„Ова обавеза се не односи само оне случајеве у којима је убиство учинило неко лице у службеном својству. Такође, ирелевантно је да ли су наследници и породица погинулог формално покренули поступак пред надлежним правосудним органима. У овом случају, само сазнање државних органа да је дошло до убиства *ipso facto* за њих ствара обавезу на основу чл. 2. Конвенције да спроведу ефикасну истрагу ради утврђивања чињеница које се односе на наступање смрти.”²⁷

Образложење и објашњење обавезе спровођења истраге Европски суд је дао у случају *Kelly and Others v. United Kingdom*²⁸: „Основна сврха истраге је да се обезбеди примена домаћих прописа о заштити права на живот и, у оним случајевима када су државни органи и службеници непосредно укључени, да осигура утврђивање њихове одговорности за смрт која је наступила у оквиру њиховог вршења дужности.”²⁹ Обавеза спровођења истраге се односи на приватна и службена лица.

Суд је временом утврдио и минималне стандарде које истрага мора задовољити да не би дошло до кршења права на живот. Истрага мора бити ефикасна, што значи да нису дозвољени пропусти у спровођењу истраге: „Природа и степен стандарда који се мора испунити у погледу ефикасности истраге зависи од околности конкретног случаја. То се мора утврдити на основу релевантних чињеница и у односу на практичне могућности истражног поступка. Није могуће само утврдити круг потребних радњи или се служити поједностављеним критеријумима.”³⁰ У конкретном случају Суд је нашао низ пропуста, попут пропуста тужиоца да утврди тачан моменат смрти и да испита неколико кључних сведока. Суд је зато прогласио Бугарску одговорном за кршење чл. 2. Конвенције због недостатка ефикасне истраге.

²⁴ *McCann v. United Kingdom*, Европски суд за људска права, пресуда од 27. септембра 1995.

²⁵ Наведена пресуда, параграф 161.

²⁶ Пресуда Европског суда за људска права од 1998. године.

²⁷ Наведена пресуда, параграф 82.

²⁸ Пресуда Европског суда за људска права од 4. маја 2001. године.

²⁹ Наведена пресуда, параграф 94.

³⁰ *Velikova v. Bulgaria*, Пресуда Европског суда за људска права од 18. маја 2000.

Затим, истрага мора бити независна и непристрасна. У случају *Gulenj v. Turkey*,³¹ спорно је било да ли је жандармерија прекорачила дозвољену употребу силе приликом угушивања демонстрација, што је довело до смрти сина подносиоца представке. Одбрана Турске је била да је истрага спроведена, али се Суд није задовољио начином спровођења истраге. Наиме, надлежне власти су упутиле двојицу жандарма, припадника истог одреда, да испитају случај, што по мишљењу Суда не представља независну и непристрасну истрагу.

Истражни поступак мора укључити обезбеђивање доказа,³² тако што ће прибавити све важне доказе и савесно спровести доказни поступак. Овде се првенствено мисли на дужност испитивања сведока и обављања медицинског вештачења. У случајевима да су органи пропустили да обаве медицинско вештачење, односно да обезбеде очување тела као доказа, постојаће претпоставка кршења чл. 2. Конвенције.³³ У случају *Каља в. Туркељ*,³⁴ подносилац представке је тврдио да су специјалне јединице намерно усмртиле његовог брата. Суд је утврдио да је тужилац пружио доказе да наложи балистичко вештачење (јер је влада Турске тврдила да је до инцидента дошло у антитерористичкој акцији у којој се погинуло лице бранило ватреним оружјем) и коришћење рукавице да би се утврдило да ли је погинули заиста имао оружје.³⁵ Због оваквих пропуста Суд је прогласио Турску одговорном за кршење права на живот.

Истражни поступак мора бити обављен брзо и ефикасно, као што се и породица погинулог лица мора обавештавати о напредовању истраге и укључити у поступак.

У свим наведеним случајевима реч је о убиствима. Међутим, питање је да ли неке друге сличне околности могу атрахирати обавезу спровођења истраге у оквиру права на живот. Један од таквих случајева јесте проблем „несталих лица” (*disappearances*). Под овим термином се најчешће подразумева нестанак већег броја људи, најчешће у околностима политичке диктатуре, када је изгледно да је реч о обрачунавању државе са својим политичким противницима. Феномен и носи овај назив јер, иако је извесно да је реч о убиствима, недостатак тела и других доказа не могу несумњиво упутити на државу као одговорну за противправно лишење живота.

Са проблемом „несталих лица” се први сусрео Интерамерички суд за људска права. Реч је о појави која је првенствено типична за недемократске

³¹ *Gulenj v. Turkey*, Пресуда Европског суда за људска права од 1998.

³² „Морају се предузети сви разумни кораци да би се обезбедили докази о инциденту.” *Kelly v. United Kingdom*, Пресуда Европског суда за људска права од 4. маја 2001. године, пара. 96.

³³ Држава не може оправдати делимичну аутопсију чињеницом да је конкретно подручје под нападом терориста (*Kaya v. Turkey*). Шта више, Суд је замерио што тужилац није наложио премештање тела на сигурније место где би се могла обавити детаљна аутопсија. У неколико случајева Европски суд је оспорио квалитет медицинског вештачења због низа пропуста у извештајима, односно нагласио значај прописно изведеног вештачења. (*Mahmut Kaya v. Turkey; Gul v. Turkey; Tanli v. Turkey*).

³⁴ *Kaya v. Turkey*, Пресуда Европског суда за људска права од 1998.

³⁵ *Kaya v. Turkey*, наведена пресуда, пара. 89.

режиме држава Латинске Америке. Тако је овај Суд први развио јуриспруденцију којом је нестанак лица везао за кршење права на живот, упркос непостојању јасних доказа да је државни апарат непосредно умешан у противправно лишење живота. Суд је то успео управо преко обавезе спровођења савесне истраге, односно пропуста да се таква истрага спроведе када околности посредно указују да је дошло до лишења живота.

Европски суд за људска права се тек у новијој пракси почео бавити проблемом „несталих лица”. У случају *Cyprus v. Turkey*³⁶ из 2001. године Суд је закључио да не може поуздано утврдити да ли је 1485 лица несталих током окупације северног дела Кипра 1974. године изгубило живот на противправан начин, као ни да ли је смрт наступила као последица деловања војске Турске. Ипак, обавеза спровођења ефикасне истраге постоји и у вези са овим околностима, нарочито када су нестала лица последњи пут виђена у власти тужене државе у околностима које се могу сматрати опасним по живот. Пропуст Турске да спроведе истрагу ради проналажења Кипрана грчког порекла је довела до одговорности Турске за кршење права на живот. Другим речима, када државни органи државе чланице имају сазнање да се десило убиство, без обзира да ли га је починило лице у службеном или приватном својству, односно када имају информацију да је притворено лице нестало у околностима опасним по живот, они су обавезни на основу Конвенције да савесно испитају узроке и околности смрти, односно нестанка.

Шта је предмет заштите: право на живот или људски живот?

Да ли ће обавеза заштите права на живот постојати и када није реч о убиству, односно несталом лицу? Другим речима, да ли ће постојати оваква обавеза и у случајевима рата, еутаназije, прекида трудноће, тровања становништва водом и храном, смрти наступелом као последица радијације и других облика загађивања средине, и слично. Одговор ће зависити од прихваћеног концепта права на живот.

Поједини аутори посебно наглашавају да се заштита односи на право на живот, али не и на сам живот: „Могло би се тврдити, на пример, да пропуст увођења ограничења брзине на путевима или прописивања заштите на раду може узроковати одговорност државе уговорнице на основу чл. 2. због случајне смрти на путу или у фабрици. Међутим, оваквим тврдњама би се занемарила чињеница да се штити право на живот али не и сам живот.”³⁷ Поједини аутори посебно наглашавају да треба разликовати „право на живот” и „право на живљење”, јер се прво односи на заштиту физичког интегритета док друго

³⁶ *Cyprus v. Turkey*, Европски суд за људска права, пресуда од 10. маја 2001. године.

³⁷ J. Fawcett, *The Application of the European Convention on Human Rights*, 1969, стр. 31.

припада категорији економских и социјалних права и представља много шири концепт који није обухваћен основним нормама о заштити људских права.³⁸

Иако се овакво разликовање предмета заштите може оспоравати, оно може бити од значаја приликом дефинисања граница обавеза државе. Другим речима, на овај начин би се могао проширити концепт узрочно-последичне везе на начин који би у много већој мери активирао одговорност државе (заштита животне средине, одговорност за квалитет воде, производња и употреба оружја за масовно уништење, разлози повећаног морталитета становништва и сл.).

Ако је реч о концепту права на живот тиме се ограничавају обавезе државе на ситуације које традиционално припадају јуриспруденцији права на живот. Иако се и овде може поставити питање да ли је такво поступање оправдано, као и зашто се одговорност за нездраву животну средину не би могла подвести под право на живот, предност оваквог приступа је у слободи избора појединца да користи своје право. Тиме се битно може променити приступ питањима еутаназије, прекида трудноће и другим сличним питањима око чије примене у оквиру права на живот постоје подељена мишљења, често опредељена различитим моралним ставовима. Ми ћемо на овом месту анализирати околности чија је заштита овим правом контроверзна.

Остале околности у којима примена права на живот може бити актуелна

а) Прекид трудноће

Да ли је прекид трудноће у супротности са правом на живот зависиће од усвојеног става шта се сматра живим бићем. Уколико се зачето а нерођено дете сматра живим бићем, и ако се може подвести под термине „свако лице”, „свако људско биће”, прекид трудноће може се сматрати кршењем права на живот, незаконитим лишењем живота, уколико експлицитно није предвиђено као изузетак одговарајућим међународним инструментом. *Argumentum a contrario*, уколико се живим бићем које као правни субјекат може уживати права и обавезе сматра само рођено дете, тада је прекид трудноће ван правних оквира права на живот, односно целокупног корпуса људских права.

Сами међународни инструменти овом питању не посвећују пажњу непосредно. Изузетак је Америчка конвенција о људским правима која у чл. 4. експлицитно предвиђа: „Свако лице има право на поштовање живота. Ово право ће бити заштићено законом и, начелно, од момента зачећа. Нико неће бити арбитрерно лишен живота.” Управо из овог разлога је сасвим разумљиво да се питање прекида трудноће јавило пред Америчком комисијом за заштиту људ-

³⁸ F. Przetacznik, „The Right to Life as a Basic Human Right”, *IX Human Rights Journal*, 1976, стр. 585-609.

ских права. На овом месту ћемо укратко изложити познати случај *Baby Boy*.³⁹ Једна америчка невладина организација покренула је поступак против САД због изведеног прекида трудноће у болници у Бостону и пропусти да казни одговорног лекара за кривично дело убиства.⁴⁰ Америчка комисија је установила да Декларација не штити право на живот нерођеног детета, упркос чињеници да то Конвенција изричито прописује. Декларација и Конвенција, иако представљају акте сличне по садржају и обавезаним субјектима, тумаче се одвојено. Комисија се определила за рестриктивно тумачење поља примене права на живот.

Пошто остали међународни документи не одређују прецизно ко се сматра људским бићем, оспоравање допуштености прекида трудноће појављивало се и пред другим телима. Пред Европским судом за људска права се питање прекида трудноће јављало у два вида: да ли забрана прекида трудноће националним законодавством представља недозвољно мешање у право на приватност и породични живот (чл. 8. Европске конвенције), и да ли прекид трудноће представља кршење права на живот (чл. 2).⁴¹ Начелни став Европског суда је да чл. 2. штити право на живот од момента рођења детета независно од тога како је ово питање нормирано националним прописима, тако да прекид трудноће није околност регулисана чл. 2. Конвенције. У случају *X. v. United Kingdom* Комисија је нашла да израз „свако” (*everyone, toute personne*) у контексту члана 2. Конвенције не укључује нерођено биће. Сличан став Европски суд излаже у последњем случају у вези са овим питањем, *Vo v. France*:

„Преглед праксе институција Конвенције потврђује да се нерођено дете не сматра „особом” директно заштићеном чл. 2. Конвенције, и чак и да неро-

³⁹ *Baby Boy*, Case 2141 (US), 6 March 1981, IACHR Annual Report 1980-1981.

Интерамерички систем за заштиту људских права се заснива на два основна документа, Америчкој декларацији о заштити људских права из 1948. године, која обавезује све чланице Организације америчких држава, и на Америчкој конвенцији о правима и дужностима човека из 1969, која важи само за чланице Организације америчких држава које су експлицитно прихватиле ову конвенцију као посебан међународни уговор. Америчка комисија је надлежна за примену Америчке декларације, док је Амерички суд надлежан за примену Америчке конвенције. Другим речима, све државе чланице Организације америчких држава се могу наћи пред Комисијом уколико дође до кршења Декларације, док ће за Амерички суд то бити случај тек за ограничени круг држава. САД није чланица Америчке конвенције, те се тако не може појавити као страна у поступку пред Америчким судом. Са друге стране, као чланица Организације америчких држава, она се може појавити као страна у поступку пред Комисијом. По том основу су се САД појавиле као тужена држава у поступку пред Комисијом.

⁴⁰ Околности под којима је изведен оперативни захват јесу биле необичне: мајка малолетне девојчице се сложила да се над њеном ћерком изведе хистеротомија у шестом месецу трудноће. Лекар је прво био оптужен и осуђен за кривично дело убиства пред првостепеним судом у Бостону. Врховни суд државе Масачусетс је преиначио пресуду у ослобађајућу јер није нашао довољно доказа за постојање намере која је потребна да би постојало ово кривично дело.

⁴¹ Европска комисија за људска права је одбила да разматра *in abstracto* да ли су закони који допуштају прекид трудноће у складу са чл. 2. Конвенције, јер подносилац представке мора бити жртва кршења да би обезбедила правни интерес и страначку легитимацију у поступку. – *X v. Norway*, no. 867/60, Одлука Комисије од 29. маја 1961, *Collection of Decisions* 6, стр. 34; *X v. Austria*, no. 7045/75, Одлука Комисије од 10. децембра 1976).

ђено дете ужива право на живот, такво право је имплицитно ограничено правима и интересима мајке. Институције Конвенције нису искључиле могућност протезања заштите и на нерођено дете у одређеним околностима. То произилази из мишљења Комисије по којем 'чл. 8, став 1 се не може тумачити тако да трудноћа и прекид трудноће су, у начелу, искључиво питања мајке' (*Brügge-man and Scheuten v. Germany*, 12. јули 1977, пара. 61), као и из мишљења Суда у одлуци *Boso*. Такође је јасно да се о овом питању расправља испитивањем различитих и, понекад, сукобљених права и слобода жене, мајке или оца, било међусобно било *vis-à-vis* нерођеног детета."⁴²

б) Еуџеназија

Међународне институције су се у релативно скорије време сусреле са проблемом „убиства из милосрђа”. Ако лишење живота не припада ни једном од предвиђених изузетака, питање је да ли је оно у супротности са основном гаранцијом права на живот, без обзира да ли држава експлицитно дозвољава убиство из милосрђа или то само прећутно толерише. Други приступ је да ли се право на живот може тумачити и као право на смрт? Такође, да ли пристанак жртве значи да није реч о „самовољном” или „арбитрерном” лишењу живота, што би искључило примену одредаба о заштити права на живот? Или, да ли је продужавање патње код болесника и ускраћивање могућности да она буде окончана у супротности са апсолутном забраном мучења и нечовечног поступања?

Већина ових питања јавила се у познатом случају *Pretty v. United Kingdom*.⁴³ Госпођа Прети је оболела од мултиплекс склерозе, неизлечиве болести која увек има смртни исход. Болест је прогресивна и окончава се престанком функција мишића дисајних путева или срчаног мишића. Последњи стадијуми болести су болни и понижавајући. Ова болест не утиче на когнитивне способности болесника, тако да је он свестан ситуације и може доносити разумне одлуке. Госпођа Прети је хтела да изврши самоубиство уз помоћ супруга, тзв. „самоубиство уз туђу помоћ” (*assisted suicide*), с обзиром да је била потпуно непокретна. Међутим, према законима Велике Британије, пружање помоћи приликом самоубиства је кривично дело. Господин Прети је зато тражио одобрење јавног тужиоца које му је било ускраћено. Поведен је поступак који је и окончан одлуком Дома лордова којом је потврђена одлука јавног тужиоца. Пред Европским судом брачни пар Прети је сматрао да је повређено право на живот, забрана мучења, право на приватност и породични живот госпође Прети. Европски суд се није сложио са тужиоцима да право на живот значи и право на смрт, тачније није утврдио одговорност Велике Британије због ускраћивања могућности асистираниг самоубиства:

„Сви случајеви пред Судом указују на обавезу државе да заштити живот. Суд не може прихватити тумачење по којем би „право на живот”, гарантовано

⁴² *Vo v. France*, Европски суд за људска права, пресуда од 8. јула 2004. године, пара. 80.

⁴³ *Pretty v. United Kingdom*, Европски суд за људска права, пресуда од 29. априла 2002. године.

чл. 2. имало негативне аспекте. Док, на пример, у контексту чл. 11. Конвенције, слобода удруживања значи истовремено и слободу од присиле да се прихвати чланство неког удружења, Суд налази да појам слободе укључује извесну меру избора начина уживања те слободе. (...) Суд не улази у питање квалитета живота или шта је конкретна особа одлучила да учини са својим животом. Пошто је реч о фундаменталном праву које захтева заштиту од мешања државе, оно тако и мора бити изражено у слободама које гарантују одредбе Конвенције и други међународни инструменти. Члан 2. се не може тумачити тако да гарантује дијаметрално супротно право, тачније право на смрт; нити он може представљати право на основу којег би појединац могао сам одлучити да се определи за смрт пре него за живот.”⁴⁴

Суд је у овом случају искључио обавезу држава да дозволе еутаназију на основу чл. 2. Конвенције. Питање је да ли би држава могла бити одговорна у супротном случају, ако би дозволила еутаназију. Суд је одбио да пружи одговор пошто је реч о питању које није у непосредној вези са конкретним случајем.

в) Смртна казна

Упркос прилично успешној тенденцији да се смртна казна забрани међународним уговорима (Протокол II уз Међународни пакт о грађанским и политичким правима из 1966. и Протоколи 6. и 13. уз Европску конвенцију о људским правима), преузимање овакве забране је и даље у зони међународног уговорног права, што значи да ће оваква забрана важити само уколико је држава на њу изричито пристала. Чак и одредбе о заштити права на живот често предвиђају смртну казну као дозвољени изузетак. Дакле, и данас је прилично тешко тврдити да је забрана смртне казне постала обичајно правно правило. Са друге стране, то не значи да је изрицање и извршење смртне казне ван домаћаја заштите коју пружа право на живот. Не само да су међународним инструментима изричито предвиђене процесне гаранције за заштиту права на живот (доступност свих правних лекова укључујући и право на амнестију и помиловање), већ ће се кршење ових гаранција сматрати пре кршењем права на живот него права на правично суђење.⁴⁵ Процесне гаранције ће се процењивати на основу међународних стандарда. Комитет УН за људска права, у свом Општем коментару, прихвата изрицање смртне казне само под рестриктивно одређеним условима и уз потпуно поштовање посебних процесних гаранција.⁴⁶

Постоје додатни аспекти смртне казне. Као што је већ речено, смртна

⁴⁴ *Pretty v. United Kingdom*, Европски суд за људска права, пресуда од 29. априла 2002. године пара. 39.

⁴⁵ „Ако је држава предвидела смртну казну коју је изрекла кршећи процесне гаранције предвиђене међународним правом, тиме је прекршила међународно право и извршила арбитрерно лишење живота.” С. Амос Вако, Специјални извештач Комисије УН за људска права (S. Amos Wako, *Summary or Arbitrary Executions*, E/CN.4/1983/16, пара. 55.)

⁴⁶ General Comment 6(16), Doc. A/37/40, para. 6, Doc. CCPR/C/21/Add.1, Комитет УН за људска права, 1982.

казна није забрањена општим обичајним правилом међународног права. Са друге стране, општим обичајним правилом међународног права је забрањена тортура, нехумано и понижавајуће поступање и кажњавање. Управо због тога се питању смртне казне често прилазило преко забране тортуре,⁴⁷ било због начина извршења казне,⁴⁸ било због тзв. феномена „ходника смрти”.⁴⁹

џ) Оружани сукоб

Правила хуманитарног права непосредно штите физички интегритет и живот угрожених категорија становништва, попут рањеника, болесника, бродоломника, ратних заробљеника и цивилног становништва. Заједнички чл. 3. Женевских конвенција, који се примењује у међународним и унутрашњим оружаним сукобима експлицитно забрањује убиство и егзекуције ових лица. Са друге стране, заштита живота лица која непосредно учествују у војним операцијама постоји само посредно, преко забране употребе одређених средстава ратовања.

Правила хуманитарног права су старија од општих норми међународне заштите људских права.⁵⁰ Зато је и сасвим разумљиво да постоје извесна поклапања и на подручју примене: док правила Женевских конвенција се односе само на оружане сукобе, правила о заштити права на живот која су предвиђена међународним инструментима се односе на редовне и ванредне прилике без изузетка. Однос хуманитарног права и општих правила о заштити људских права је недавно дефинисао Међународни суд правде: „У погледу односа међународног хуманитарног права и заштите људских права постоје три могуће ситуације: поједина права могу искључиво бити питања међународног хуманитарног права; друга питања су искључиво за заштиту људских права; док

⁴⁷ Предност овог приступа је у апсолутном и императивном карактеру забране тортуре која не познаје никакве изузетке. Вероватно најпознатији случај је *Soering v. United Kingdom* (пресуда од 7. јула 1989) где је Европски суд установио да ће Велика Британија бити одговорна за кршење забране мучења уколико изручи Зоринга САД где му је забрањена смртна казна. Занимљивост случаја је у томе што Суд не налази одговорност по основу потенцијалног кршења права на живот извршењем смртне казне, већ због тога што је извесно да ће осуђени провести око седам година у ишчекивању извршења смртне казне. Боравак у тзв. „ходнику смрти” представља, према мишљењу Суда, нечовечно поступање забрањено чл. 3. Конвенције.

⁴⁸ *Charles Chitai v. Canada*, Комитет УН за људска права, представка бр. 469/1991, Препорука од 5. новембра 1993. Тужилац је сматрао да извршење смртне казне у гасној комори представља кршење забране мучења и нехуманог поступања. Комитет је одбио захтев услед недостатка доказа да је овај начин извршења смртне казне таквог карактера. Тужилац је покренуо поступак против Канаде која га је изручила САД.

⁴⁹ *Soering v. United Kingdom*, Европски суд за људска права, пресуда од 7. јула 1989 (Суд је нашао кршење по овом основу). У случају *Joseph Kindler v. Canada* (Комитет УН за људска права, представка бр. 470/1991) тужилац се такође позивао на „ходник смрти” као препреку изручењу услед кршења забране тортуре. За разлику од Европског суда, Комитет УН није ово прихватио као аргумент.

⁵⁰ Шире: К. Обрадовић, „О утицају права људских права на уобличавање савременог права оружаних сукоба”, *Југословенска ревија за међународно право*, бр. 3/1998, стр. 56-66.

остала могу истовремено бити питања и једне и друге гране међународног права. Да би се могло одговорити на постављено питање, Суд мора узети у обзир обе гране међународног права, тачније правила о заштити људских права и, као *lex specialis*, међународно хуманитарно право.”⁵¹ Јасно је да право на живот припада трећој ситуацији, која означава примену општих правила о заштити људских права и током оружаног сукоба.

Ипак, јуриспруденција сведочи о опрезности међународних тела да расправљају о праву на живот у оружаном сукобу у светлу стандарда која су створена у пракси. Поред случаја Банковић (*Banković et al. v. Belgium et al.*)⁵² вреди поменути и случај Марковић против Италије (*Markovic et autres contre l'Italie*)⁵³ пред Европским судом за заштиту људских права.

Повод за оба случаја било је бомбардовање телевизијске станице РТС-а у Београду. Подносиоци представке су били сродници настрадалих који су, као правни основ свог захтева навели неколико одредби Европске конвенције, укључујући и право на живот. У случају Банковић Суд се огласио ненадлежним јер је нашао да тужене државе не могу одговарати за оспоравано чињење, с обзиром да се оно није десило у оквиру њихове надлежности, што је, према чл. 1. Конвенције, услов за њихову одговорност. У случају Марковић, као тужена држава се јавила Италија код које је овај услов *prima facie* био мање споран. Подносиоци представке су навели неколико правних основа, између осталог и кршење права на живот. За разлику од случаја Банковић, подносиоци представке су 31. маја 2000. године покренули поступак пред судовима Италије ради накнаде штете настале противправним актом. Касациони суд Италије се огласио ненадлежним нашавши да акти егzekутиве предузети у оквиру оружаног сукоба не могу бити предмет расправе пред судском инстанцом. Но, и поред тога, Касациони суд је потврдио да је у конкретном случају меродавно међународно право: Додатни протокол уз Женевску конвенцију и чл. 2. и 15. Европске конвенције, али да ове одредбе „не омогућавају појединцима да пред домаћим судовима захтевају накнаду штете која произилази из ових одредаба.” Суд је нашао да, пошто се ради о нормама међународног права, међународни уговори регулишу само међудржавне односе.

Европски суд је прихватио као допуштен само онај део захтева који се односи на право на правично суђење (чл. 6) и ефикасну правну заштиту (чл. 13), јер је Италија дужна да обезбеди надлежност судова за захтеве који се односе на кршење људских права, у складу са чл. 1. Конвенције. Остале захтеве, укључујући и захтев заснован на кршењу права на живот, Суд је прогласио инкомпатибилним са одредбама Конвенције на основу ст. 3 и 4 чл. 35. Конвенције.

⁵¹ *Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory*, Саветодавно мишљење Међународног суда правде од 9. јула 2004. године, ICJ Reports 2004, пара. 106.

⁵² *Bankovic et al. v. Belgium et al.*, Европски суд за људска права, Одлука о допуштености представке од 12. децембра 2001. године.

⁵³ *Markovic et autres contre l'Italie*, Европски суд за људска права, Одлука о допуштености представке од 6. децембра 2002. године.

Није сасвим јасно зашто је захтев заснован на чл. 2. Конвенције инкомпатибилан са одредбама Конвенције, када су и судови Италије овај међународни уговор одредили као меродаван. Случај Марковић можда управо показује опрезност Европског суда да право на живот доведе у директну везу са оружаним сукобом и правилима о објективној одговорности држава.⁵⁴

д) *Право на опстанак и право на живот*

Ако се право на живот постави у шири контекст, очигледно је да постоји велики број ситуација које посредно или непосредно угрожавају живот појединца или чак целокупне заједнице. Како је претходно излагање показало, рестриктивни приступ појму живота и праву на живот је одредио и границе одговорности држава када је реч о лишењу живота. Иако постоји велики број позитивних и негативних обавеза државе, оне ће бити актуелне у јасно одређеним случајевима. Међутим, питање је зашто се нека друга права не би могла операционализовати преко права на живот, ако на њега имају непосредан утицај, попут права на здраву животну средину, забрану оружја за масовно уништење, права на исхрану и сл.

Јасно је да је у овим случајевима веза између узрока и последице смрти таква да тек посредно и у ограниченој мери атрахира учешће државе. Ипак, последице које могу наступити су такве да могу погодити постојање људског живота. Поједини аутори сматрају да се свим овим питањима може приступити управо са аспекта права на живот:

„Држава не испуњава своје обавезе и онда када се не стара довољно о заштити живота својих грађана тиме што не обезбеђује адекватне стандарде хигијене, заштите средине и минимум јавне безбедности. Наравно, ако се сматра да је неки живот изгубљен због ових пропуста, тешко је замислити да ће због тога моћи успешно да се покрене поступак пред судом или међународним телом за заштиту људских права, али то не значи да држава није одговорна.”⁵⁵

„Значење права на живот у смислу члана 6, става 1 Међународног пакта о грађанским и политичким правима се тумачи сувише рестриктивно. Свакога дана умире велики број људи управо због грубог немара својих држава, због злоупотребе ресурса који су потребни за опстанак. Хиљаде људи умире свакога дана јер немају приступ средствима која омогућавају опстанак, тако да око милијарду становника пати због хроничног сиромаштва, неисхрањености, основ-

⁵⁴ Чиме се, нажалост, не остварује тенденција спајања међународног хуманитарног права и опште међународне заштите људских права, како је то било очекивано: „Данас се, дакле, право оружаних сукоба сасвим основано назива хуманитарним, прожимање тог права с правом људских права је очигледан, као и утицај последње споменутог скупа норми на раније 'ратно право' и чини се да се с доста сигурности може тврдити да, ако се ова тенденција настави, можемо очекивати да ће се чак и у не тако далекој будућности ове две гране међународног права стопити у јединствен нормативни систем.” К. Обрадовић, нав. дело, стр. 66.

⁵⁵ М. Пауновић, нав. дело, стр. 68; у истом смислу, В. Димитријевић, М. Пауновић, *Људска права*, Београд, 1997, стр. 228.

не здравствене заштите и других средстава неопходних за одржање живота. Став је да државе не крше своје међународне обавезе ако не обезбеђују основно право на опстанак (...) јер међународне норме више представљају аспирацију него конкретне правне обавезе. (...) Међутим, потпуно је бесмислено разликовати лишење живота од стране државних органа од изгладњивања становништва, јер су оба облика понашања најгори облици суровости.”⁵⁶

Међународни суд правде се делимично осврнуо на утицај нуклеарног оружја на право на живот и животну средину у саветодавном мишљењу *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*.⁵⁷ Суд налази да не постоји посебна норма која би забранила употребу нуклеарног наоружања у вези са правом на живот, већ се имају применити постојећа правила хуманитарног права:

„Да ли је дошло до арбитрерног лишења живота ће се одредити уз помоћ правила *lex specialis*, тачније правила меродавних за оружани сукоб која су и створена ради регулације непријатељства. Према томе, да ли је одређени губитак живота, који је последица коришћења одређене врсте наоружања, у супротности са чл. 6. Међународног пакта о грађанским и политичким правима, има се одредити на основу правила хуманитарног права, али не и на основу самог Пакта.”⁵⁸

Закључак

Међународно право признаје право на живот као основно, фундаментално право императивног карактера. Дозвољени изузеци, који се тумаче рестриктивно, експлицитно су предвиђени самим међународним инструментима и њихов круг се не може проширити. Изузеци се односе на лишење живота које је оправдана последица законитог хапшења, дозвољене смртне казне, самоодбране и пропорционалне употребе силе приликом спровођења полицијских акција и сузбијања нереда. Право на живот установљава низ негативних и позитивних обавеза за државе: забрана арбитрерног лишења живота, обавеза заштите живота законом, пружање физичке заштите лицима када за то постоје оправдани разлози, обавеза спровођења истраге у случајевима убиства и другим околностима лишења живота. Међутим, постоји и низ других околности и ситуација којима, иако се налазе у блиској вези са правом на живот, међународне институције прилазе са опрезом. Реч је о низу контроверзних питања која су у вези са прекидом трудноће, еутаназијом, смртном казном, оружаним сукобом, правом на опстанак и другим сличним питањима. У контексту заштите путем постојећих гаранција чини се да судска пракса прихвата рестриктивно одређење основне гаранције права на живот.

⁵⁶ F. Menghistu, „The Satisfaction of Survival Requirements”, у: *The Right to Life in International Law* (ur. B. G. Ramcharan), Martinus Nijhoff Publishers, Hague, 1985, стр. 78, 63.

⁵⁷ Саветодавно мишљење од 8. јула 1996. године, ICJ Reports 1996.

⁵⁸ Наведено мишљење, параграф 25.

*Sanja Đajić Ph.D., Docent
Novi Sad School of Law*

**Right to life:
questions and answers of the international law**

Abstract

International law recognizes the right to life as a fundamental right having an imperative character. International documents prescribe exceptions to the rule. Thereby, the rules must be interpreted restrictively and they may not be extended to other events. The exceptions are applicable in case of deprivation of life as a justifiable consequence of a lawful arrest, capital punishment provided by law, self-defense or a proportionate application of force during police actions and quelling a riot or insurrection. The right to life imposes a list of both negative and positive obligations on the states: prevention of unlawful deprivation of life, obligation to protect one's life by the law, providing security of person to individuals under justifiable circumstances, obligation to conduct an investigation in cases of murder, and other cases leading to deprivation of life. However, there are several issues which the international bodies regulate cautiously, although they are closely connected to the right of life. The issues are related to termination of pregnancy, euthanasia, capital punishment, armed clashes, right of survival and other similar topics. The courts seem to embrace a restrictive definition of general guarantee of the right to life, since they apply the existing guarantees.